

Teveccüh ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri

Hilal Barış CANDAŞ | orcid.org/ 0000-0003-3760-058X | hilal.candas@stu.ihu.edu.tr

Doktora Öğrencisi, İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye

<https://ror.org/02y5xdw18>

Öz

Mürşidin, müridin rûhî yetkinliğini artırmak ve ona manevî feyz aktarmak amacıyla tüm manevî kuvvetiyle yönelmesi anlamına gelen teveccüh, çeşitli tarikatlarda kullanılsa da özellikle Nakşibendiyye geleneğinde bir irşad yöntemi olarak öne çıkan ve müstesna bir yere sahip olan bir kavramdır. Klasik ve modern kaynaklarda teveccühün farklı tür ve vasıtalarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu türlere kısaca değinildikten sonra, Türkiye’de yakın dönemde irşad faaliyetlerinde bulunmuş üç Nakşibendî-Hâlidî şeyhin—Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendî (ö. 1864), Şeyh Abdurrahim Reyhan (ö. 1998) ve Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî (ö. 2023)—teveccühe dair tarif ve uygulamaları incelenmiştir. Ardından, tasavvuf literatüründe oldukça sınırlı şekilde ele alınan kadınlara teveccüh uygulamasının usûl ve âdâbına da yer verilmiştir. Bu çerçevede çalışma, iki temel soruya yanıt aramaktadır: (1) “Bir irşad usûlü olarak teveccüh ne tür şekillerde uygulanmaktadır?” ve (2) “Kadınlara teveccüh uygulanabilir mi, uygulanabiliyorsa hangi usûllere riayet edilmelidir?” Bu sorular etrafında yapılan çözümlemelerle teveccühün hem kavramsal çerçevesi hem de pratikteki yansımaları daha geniş bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonucunda, mürşidin teveccüh tasarrufunun oldukça geniş bir çerçevede gerçekleşebileceği görülmektedir. Teveccüh uygulamaları, mürşidin müridin karşısında fiziksel olarak bulunarak gerçekleştirdiği alınların birbirine temas ettirilmesi, sırta dokunulması ve nefes üflenmesi gibi zâhirî biçimlerde olabildiği gibi, gıyabında hayal yoluyla da icra edilebilmektedir. Kadınlara yönelik teveccüh uygulamalarında ise şer’î kurallara riayet edilerek doğrudan ya da gıyabî yöntemlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendîlik, Hâlidîlik, Teveccüh, Nazar.

Atıf Bilgisi

Barış Candaş, Hilal. “Teveccüh ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 529-555. DOI: 10.69576/ihya.1660878

Kabul Tarihi	29 Mayıs 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale, “Nakşibendî-Hâlidîlik'te Seyrüsülûk Usûlü ve Âdâbı: Menzil Kolu Örneği” başlıklı doktora tez çalışmamızın ilgili bölümüne yapılan ilave ve genişletmelerle hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.

Tawajjuh and Sample Applications in Khâlidiyya

Hilal Barış CANDAS | orcid.org/ 0000-0003-3760-058X | hilal.candas@stu.ihu.edu.tr

PhD Student, Ibn Haldun University, Faculty of Islamic Sciences, Istanbul, Türkiye

<https://ror.org/02y5xdw18>

Abstract

Tawajjuh, which refers to the spiritual turning of a spiritual guide (murshid) toward the disciple (murid) with full inner focus in order to enhance the disciple's spiritual capacity and transmit divine grace (fayd), is a concept employed in various Sufi orders. However, it occupies a particularly significant place within the Naqshbandiyya tradition, where it is recognized as a distinct method of spiritual instruction (irshād). Both classical and modern sources mention various types and modalities of tawajjuh. This study briefly outlines these types and then examines the definitions and practices of tawajjuh as articulated by three contemporary Naqshbandī-Khālidi masters who carried out spiritual guidance activities in Turkey: Shaykh Mehmed Nuri Shams al-Dīn al-Naqshbandī (d. 1864), Shaykh Abdurrahim Reyhan (d. 1998), and Shaykh Abd al-Bāqī al-Husayni (d. 2023). In addition, the study addresses the etiquette and procedural principles related to the practice of tawajjuh toward women—an issue rarely discussed in the Sufi literature. Within this framework, the study seeks to answer two main questions: (1) *In what forms is tawajjuh practiced as a method of spiritual instruction?* and (2) *Can tawajjuh be directed toward women, and if so, according to what principles?* Through addressing these questions, the study aims to present both the conceptual structure and the practical manifestations of tawajjuh from a broader perspective. The findings indicate that the murshid's exercise of tawajjuh may manifest across a wide spectrum. It may take the form of direct physical presence before the murid through outward practices such as forehead-to-forehead contact, gentle touch on the back, or breath transmission, or it may occur remotely through contemplative visualization. With regard to female recipients, tawajjuh is either practiced indirectly or, when direct, conducted in strict adherence to Sharʿī (Islamic legal) guidelines.

Keywords: Sufism, Naqshbandiyya, Khalidiyya, Tawajjuh, Nazar (Spiritual Gaze).

Citation

Barış Candaş, Hilal. "Tawajjuh and Sample Applications in Khâlidiyya". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 529-555. DOI: 10.69576/ihya.1660878

Date of Submission	18 March 2025
Date of Acceptance	29 May 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This article is derived from a revised and expanded version of a chapter from our doctoral dissertation entitled "The Method and Manner of Sayr wa-sulūk in the Naqshbandi-Khālidi Order: The Example of the Menzil Branch." It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

The concept of tawajjuh, (Spiritual Transmission, attention or focus) which refers to the act of the murshid (spiritual guide) directing all of his spiritual power toward the murid to enhance the murid's spiritual abilities and transfer divine blessings, is used in other Sufi orders as well. However, it holds particular significance in the Naqshbandi tradition, especially as a method of guidance. There are various types and means of tawajjuh. Four distinct forms of tawajjuh are found in Naqshbandi sources. These are: 1) Tawajjuh towards Allah, 2) Tawajjuh towards the heart, 3) Tawajjuh of the murshid towards the murid, and 4) Tawajjuh of the murid towards the murshid. In this study, the main theme is tawajjuh of the murshid towards the murid. Based on classical and modern sources, tawajjuh of the murshid towards the murid is examined under four categories. These are: 1) Tawajjuh through the gaze of the murshid towards the murid, 2) Tawajjuh of the murshid towards the murid with the heart/soul/inner self, 3) Tawajjuh that involves certain actions when the murid is physically present in front of the murshid, 4) Tawajjuh of the murshid towards the murid while they are physically absent. Following a brief discussion of these four categories of tawajjuh, the study delves deeply into the topic of tawajjuh that involves actions which is carried out by murshid through particular visible actions such as: 1) Blowing his breath into the murid's mouth and the murid inhaling it with his own breath. 2) Placing his forehead on the murid's forehead. 3) Patting the back of murid. 4) Placing his head on the murid's heart. Some samples of tawajjuh are given in the article that are prescribed by recent Naqshbandi-Khalidiya sheikhs in Turkey— Sheikh Mehmed Nuri Shamsaddin al-Naqshband (d. 1864), Sheikh Abdurrahim Reyhan (d. 1998), and Sheikh Abdülbâkî Al-Huseynî (d. 2023) —and are thoroughly examined, which serves as the primary focus of our study. The procedures and manners of tawajjuh they described in their books are stated in the study, which also made the comparison possible. The description of tawajjuh explained by Sheikh Mehmed Nuri Şemseddîn en-Naqshband (d. 1864) has been examined based on his work *Miftahu'l-Kulub*. In the book, he describes tawajjuh as placing the disciple's forehead to the murshid's forehead and performing it to each one individually. Additionally, from the description he provides, it appears that murshid can not only perform tawajjuh to an individual but also a large group of people simultaneously through certain imagination. The application of tawajjuh explained by Sheikh Abdurrahim Reyhan (d. 1998) has been examined from his book entitled *Teveccüh Sohbetleri*, which is a compilation of his lectures. This book is known to be a valuable source of knowledge, as it is the first independent work on the topic of tawajjuh to be published. His method of tawajjuh was patting the back of murid and reciting poetic religious words. The methods of tawajjuh discribed by Sheikh Abdülbâkî Al-Huseynî (d. 2023), on the other hand, have been examined from the book entitled *Arifler Yolunun Edebleri (Manners Of The Sufi Way)*, which was prepared as a guidebook on the manners of the Țarîqa (sufi order) for the murid. In this book, which was prepared by his caliph and son, Muhammed Saki, tawajjuh is prescribed in the form of a murshid blowing his breath into the murid's mouth and the murid inhaling it with his own breath. It is stated that the tradition of Prophet İsa (Jesus) is revived in the practice of this tawajjuh. It is believed that, just as, with the permission and support of Allah Almighty, Prophet İsa (Jesus) revived the dead with his breath, healed the physically ill, and treated spiritually dead hearts with divine light, the murshid also applies the method of healing the material and

spiritual ailments of their murîd through breath. Furthermore, since the perfect murshîd is believed to be the heir to the Prophet Muhammad, it is also stated that they inherit his ability to heal hearts through naẓar (gaze). Tawajjuh applied to women, on the other hand, is found to be performed in accordance with the sharî'ah regulations. Thus, practices such as patting on the back or blowing, which are applied to men, have not been performed for women. According to Sheikh Reyhan, for women, this type of tawajjuh is replaced with the group dhikr known as Khatm-ul-Khawajgan. According to him, there are some similarities in the application procedure in tawajjuh and Khatm-ul-Khawajgan such as doing it in a group, reciting the same silsila (chain of saints), and doing rābiṭa (meditation). However, tawajjuh differs from Khatm-ul-Khawajgan as Asmā are not recited. After the analysis of tawajjuh samples, it is generally understood that in tawajjuh, murîd is expected to participate by focusing more on protecting their heart from thoughts without engaging in any action and being completely surrendered to the guidance and actions of the murshîd. This appears to be one of the differences that distinguishes tawajjuh from other spiritual practices such as dhikr and Khatm-ul-Khawajgan. All in all, this study indicates that murshîd can use various techniques, methods, and manners to apply tawajjuh to murîd. According to the information acquired, the spiritual guide's tawajjuh can occur both when physically present through imagination and when physically present through particular practices. This demonstrates that, in essence, a murshîd's influence can manifest on an extensive scale.

Giriş

Kelime anlamıyla Arapçada bir nesneye doğru yönelmek anlamına gelen *teveccüh*, tasavvuf ıstılahında müşşidin, müridini karşısına alarak ona nazar etmesi ve rûhî kabiliyetini arttırmak, ilahî feyzi aktarmak amacıyla tüm manevî gücüyle müridine yönelmesi olarak tanımlanmaktadır. *Teveccüh*, diğer tarikatlarda da kullanılmakla birlikte, özellikle bir irşad yöntemi olarak Nakşibendîlikte kullanılan bir kavram olup önemli bir yere sahiptir. Manevî bir aşılama olayı olarak görülen *teveccüh*, müridin ruhunda filizlenmelere sebep olmakta ve ruhî kabiliyet kapasitesinin artırılmasını sağlamaktadır.

Nakşibendî kaynaklarda, *teveccüh*ün dört ayrı türü bulunmaktadır: Allah’a *teveccüh*, kalbe *teveccüh*, müridin müşşidine *teveccühü* ve müşşidin müridine *teveccühü*. Bu çalışmada ana tema olarak müşşidin müridine yaptığı *teveccüh* ele alınmıştır. Müşşidin müridine yönelişi çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bunlar arasında nazar yoluyla *teveccüh* (gözle manen bakma), kalp/ruh/bâtın ile *teveccüh*, müridin fiziksel olarak karşısında olduğu durumlarda amelî *teveccüh* (belirli zahirî uygulamalarla) ve müridin gıyabında manevî *teveccüh* (gıyabî *teveccüh*) bulunmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de irşad faaliyetlerinde bulunmuş yakın dönem Nakşibendî-Hâlidî müşşidlerinden Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn en-Nakşibend (ö. 1864), Şeyh Abdurrahim Reyhan (ö. 1998) ve Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî’nin (ö. 2023) tarif ettiği amelî *teveccüh*ün usûl ve âdâblarını incelemeyi ve böylece *teveccüh*ün uygulanışı konusunda mukayese imkânı sunmayı amaçlamıştır.

Söz konusu müşşidlerin çalışmada incelenmesinin temel gerekçesini, eserlerinde amelî *teveccüh*ün âdâb ve usûllerine dair detaylı uygulama örneklerine yer vermeleri ve bu örneklerin *teveccüh* uygulamaları arasında mukayeseli bir değerlendirme yapılmasına olanak tanınması oluşturmaktadır. Kaynaklarda belirtildiği üzere amelî *teveccüh*, müşşidin müridin alnını kendi alnına dayaması, müridin sırtına vurması, müridin ağzının içine nefes üfmesi gibi belirli zâhirî uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca tasavvuf literatürlerinde pek nadir rastlanan kadınlara uygulanan *teveccüh* âdâbına da bu çalışmada yer verilmiştir.

Dolayısıyla, bu makalede “Bir irşad usûlü olarak *teveccüh* ne tür şekillerde uygulanır?”, “Kadınlara *teveccüh* uygulanabilir mi, ya da hangi usûllerle uygulanabilir?” şeklinde iki temel soru esas alınarak, bu sorular cevaplanmaya çalışılmış ve böylece *teveccühü* daha geniş bir bakış açısıyla anlamamıza katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışma, özellikle *teveccüh*ün amelî olarak uygulanış şekilleri ve çeşitleri ile ilgili literatürdeki müstakil çalışma eksikliğini doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Nakşibendî-Hâlidî müşşidlerine ait âdâb ya da sohbet kitaplarından faydalanılarak amelî *teveccüh*ün âdâb ve usûlleri ile ilgili detaylı uygulama örnekleri sunulacaktır.

1. Teveccühün Tanımı

Kelime anlamıyla Arapçada bir nesneye doğru yönelmek anlamına gelen teveccüh,¹ istilâhında ise, mürşidin, müridini karşısına alarak ona nazar etmesi ve mürşidin, rûhî kabiliyetini arttırmak ve feyz aktarmak için tüm manevî gücünü kullanarak müridine yönelmesi anlamına gelmektedir.² Teveccüh diğer tarikatlarda da kullanılmakla birlikte, özellikle bir irşad yöntemi olarak Nakşibendilikte kullanılan bir kavramdır.³ Teveccüh, müridin ruhunda filizlenmelere sebep olacak manevi bir aşılama olayı olup, bu uygulama müridin ruhi kabiliyet kapasitesinin arttırılmasını sağlamaktadır. Mürid, bu şekilde mürşidinin manevi özelliklerini yüklenmiş olur.⁴

2. Teveccühün Türleri ve Vasıtaları

Nakşibendî kaynaklarında, dört ayrı teveccüh türüne rastlanmaktadır:

- (1) Allah'a teveccüh
- (2) Kalbe teveccüh
- (3) Mürşidin müridine teveccühü
- (4) Müridin mürşidine teveccühü.⁵

Bu çalışmada ana tema olarak, mürşidin müridine yaptığı teveccüh ele alınacaktır. Mürşidin müride bakışıyla yaptığı teveccühü nazar yoluyla teveccüh, müridi karşısına alarak belirli usûllerle yaptığı teveccühü amelî teveccüh, mürşidin müridin gıyabında yaptığı manevî teveccühü de gıyabî teveccüh olarak isimlendirerek inceleyeceğiz.

Yine çağdaş bir Nakşibendî kaynağı, teveccühün aslî ve fer'î olmak üzere pek çok vasıtaları bulunduğunu belirtmektedir.⁶ Bu vasıtaların önde gelenlerini şöyle özetleyebiliriz:

2.1. Nazar Yoluyla (Gözle) Teveccüh

Tasavvufta *nazar*, mürşidin müridine manevi yolla bakması, feyz vasıtasıyla onu hâl ehline dönüştürmesi anlamında kullanılmaktadır.⁷ Riyazât ve kalbî arınma neticesinde tesirli nazara sahip kâmil zâtların, müridin manevi terbiyesinde büyük bir rolü vardır.⁸ Bu bağlamda, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021), seyrüsülûk esnasında müridde

¹ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okânûsu'l-Basît fî Tercemet'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. Haz. Mustafa Koç vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 6/5613.

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 493; Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 326.

³ Abdurrahim Reyhan Erzincani, *Gülden Bülbüllere teveccüh Sohbetleri* (Ankara: Bilge Yayıncılık, 2011), 540.

⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 493.

⁵ Necdet Tosun, *Hâcegân Yolu* (İstanbul: Erkam Akademisi, 2022), 339.

⁶ Osman Nuri Topbaş, *İmândan İhsana Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 272.

⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 360.

⁸ Topbaş, *İmândan İhsana Tasavvuf*, 273.

meydana gelen kemâlât derecesini, şeyhin nazarının ölçüsüyle irtibatlandırmıştır.⁹ Klasik kaynaklarda, bu tür teveccühün örnekleri ve faziletleri ile ilgili bazı rivayetler yer almaktadır. Misal olarak, kuvvetli bir nazara sahip olması ve gerek insan gerekse hayvanlar üzerinde müspet tesir bırakmış olması ile tanınan Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) vecd haline girdiğinde, nazarının isabet ettiği kimsenin velîlik mertebesine eriştiğine dair anlatılar mevcuttur. Rivâyet edildiğine göre, bir defasında bir tüccar Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ'nın hangâhına girmiştir. O esnada kuvvetli bir hâli olan Şeyh Kübrâ'nın nazarı o tüccara ilişmiş ve o kişi derhal velâyet mertebesine ulaşmıştır. Bu olayın ardından Şeyh Kübrâ, o tüccara hangi vilayetten olduğunu sormuş ve kendisine oradaki halkı irşad etmesi için icâzet vermiştir.¹⁰

Yine bir başka örnekte Muhammed Baba Semmâsi'nin (ö. 736/1335-36 [?]), meydanda güreşen Emir Külâl'e nazar ve teveccüh etmesi neticesinde onun etkisine kapılan Emir Külâl'in içine bir aşk ateşi ve cezbe düştüğü, ardından şeyhin peşine düşerek ona intisap ettiği anlatılır.¹¹

İmam-ı Şârânî (ö. 973/1565) bununla ilgili olarak bazen bir nazarın müridi çok kıymetli bir altın haline getirebileceğini ve onu mücahededen istiğna edebileceğini ifade etmiştir.¹² Bu bağlamda, İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)'nin *Mektubât* adlı eserinde şu ifadeler yer almaktadır.

*“Onların nisbetleri tüm nisbetlerin üstündedir. Sözleri kalp hastalıklarının ilacıdır. Nazarları manevî illetlerin şifasıdır. Onların mükemmel teveccühleri salikleri dünya ve ahiret ilgisinden kurtarır.”*¹³

Bazı mutasavvıflar, mürşidin müridi nazar yoluyla manen terbiye etmesini veya ruhen olgunlaştırmasını anlatmak için kaplumbağanın kendi yumurtasına nazar etmesini¹⁴ ya da devekuşunun yumurtasına gözünü ayırmadan bakarak yetiştirmesini örnek göstermişlerdir.¹⁵ Yakın dönem Nakşibendî mürşidlerinden Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî (ö. 2023), bu benzetmeyi sohbetlerinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Sâdât-ı kirâmın nazarı kaplumbağa nazarı gibidir. Kaplumbağa yumurtasını yapar, biraz geri çekilir, yumurtaya bir müddet nazar eder. Sonra onu kuma veya toprağa gömüp gider. Onun bu bakışı yumurtayı olgunlaştırmaya yeter ve belli müddet sonra yavru meydana gelir.

⁹ Reşat Öngören, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/51.

¹⁰ Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l Kuds*, çev. Mahmud Lamii Çelebi (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2023), 648-649.

¹¹ Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Saffi, *Reşehat*, sad. Mustafa Özсарay (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 104.

¹² İmam-ı Şârânî, *el-Envârul Kudsiyye fi ma'rifeti Kavâidi's-Sûfiyye*, çev. Şeyh Yahya el-Abbâsî- Dr. Süleyman Taş (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2023), 96.

¹³ İmâmı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Orhan Ençakar (İstanbul, Yasin Yayınevi, 2015), 1/148 (168. Mektup).

¹⁴ Gavs-ı Sâni Şeyh Seyyid Abdülbâkî El-Hüseynî, *Sohbetler*, haz. Semerkand Yayın Heyeti (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2023), 1/123.

¹⁵ Eş-Şeyh Mahmud en-Nakşibendî el-Müceddidî el-Hâlidî el-Ülfi, *İrşâd'ül-Mürîdîn*, haz. Ahıska Neşir Heyeti (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2022), 241.

Allah dostlarının nazarı, kalbi olgunlaştıran bir ilaçtır.”¹⁶

Tasavvufî kaynaklarda teveccüh uygulamasının çeşitli boyutları ele alınırken, nazarın da İslam dinindeki özel yeri, *sahâbe* kelimesinin izahında da görüleceği üzere açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü "Sahâbe" kelimesi, "sohbet" kelimesiyle aynı kökten türemiştir. Bu terim, Hz. Peygamber'e mümin olarak erişmiş ve onun sohbetinden feyz almış kişileri ifade eder.¹⁷ Sahâbelerin sahip olduğu yüksek derece, şan ve şerefın temel nedenlerinden biri, Hz. Peygamber'in sohbetiyle şereflenmiş olmalarıdır. Ancak burada asıl etkili olan unsur, onların Hz. Peygamber'in nazarlarına muhatap olmuş olmalarıdır. Bir başka ifadeyle, ona bakmış ve onun bakışına muhatap olmuş olmalarıdır.

Sahâbede, Hz. Peygamber'in nazarına muhatap olmanın yarattığı, başka hiçbir sebeple elde edilemeyecek büyük, eşsiz bir manevi fark vardır. Bu sebeple, velîliğin en yüksek mertebesindeki bir velî, en alt mertebedeki bir sahâbi ile dahi derece olarak asla kıyaslanamamaktadır. Bununla beraber, velîler Hz. Peygamber'in maneviyat alanındaki tasarruflarının vârisleri olduklarından, onlarda bu hususta yüksek bir manevî kudrete sahiptirler.¹⁸

Bu çerçevede, mürşidin terbiyesinde nazarın önemli bir vasıta olarak kullanılması, tasavvuf ehline büyük bir lütuf ve bahtiyarlık olarak görülmüştür. Nazarın manevi bir feyz ve dönüşüm aracı olarak işlevi, tasavvufî uygulamalar içinde, özellikle teveccüh bağlamında farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır.¹⁹

2.2. Kalp/Ruh/Bâtın ile Teveccüh

Tasavvufî kaynaklarda teveccüh uygulamasının ele alınan boyutlarından biri de mürşidin kalp, ruh veya bâtın yoluyla müridine teveccüh etmesidir. Kaynaklara göre, bu yöntem, mürşidin müridin rûh ve kalbine tasarrufta bulunmak için kullandığı en etkili ve kestirme vâsıtaadır. Ancak, bu manevi vâsıtanın mahiyetinin yalnızca onu kullanan zat tarafından bilinebileceği belirtilmektedir. Zira bu tür bir teveccüh, tasavvufun "hâl" (manevi durum, yaşantı) kısmına dahil olup, "kâl" (söz, ifade) kısmına ait olmadığından yazılı kaynaklarda detaylı olarak yer almamaktadır.²⁰

Bu bağlamda, Alâeddîn Attâr'ın (ö. 802/1400) müridlerinden Abdullah İmâm-ı İsfahânî'nin teveccühün vicdanî, yani kalbî bir iş olduğunu ifade ettiği aktarılır. Yine, kaynaklarda belirtildiğine göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelen ve I. Dünya

¹⁶ El-Hüseynî, *Sohbetler*, 1/123.

¹⁷ Hadis âlimlerinden İbn Hacer el-Askalânî sahâbîyi "Hz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve Müslüman olarak ölen kimse" şeklinde tarif etmiştir. Daha sonra cumhurun görüşü olarak kabul edilen bu tarif doğrultusunda Muhaddislerin sahâbe hakkındaki anlayışı şu şekilde özetlenebilir: Sahâbî olmak için Resûl-i Ekrem'i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁸ Topbaş, *İmândan İhsana Tasavvuf*, 274.

¹⁹ Topbaş, *İmândan İhsana Tasavvuf*, 275.

²⁰ Topbaş, *İmândan İhsana Tasavvuf*, 276.

Savaşı sırasında Bitlis'in kurtuluşu için Rus işgaline ve Ermeni mezalimine karşı verdiği mücadeleyle dikkat çeken Nakşibendî-Hâlidî geleneğinin önde gelen mürşitlerinden Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in (ö. 1923)²¹ bir sözünü nakleden Şeyh Abdülbâkî Elhüseynî (ö. 2023), nazarın yalnızca gözlerle sınırlı olmadığını, bilakis mürşidin bütün vücudundan yayılan bir tesir olduğunu ifade etmiştir.²²

Bu ifadeler, teveccühün bu boyutunun bedensel eylemlerden ziyade, manevi bir yöneliş ve kalpten kalbe bir iletişim niteliği taşıdığını ima etmektedir.

2.3. Amelî Teveccüh

Teveccühün bir türü olan amelî teveccüh, belirli bir usûl ve âdâb dahilinde icra edilen bir uygulamadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, amelî teveccüh genellikle tarîkate intisabı olmayanların alınmadığı, odaklanma ve manevi huzurun sağlanması amacıyla cami veya dergâh gibi kapalı alanlarda, önceden belirlenmiş gün ve vakitlerde bir merasim şeklinde uygulanmaktadır. Bu uygulama daha çok Nakşibendî-Hâlidî kollarında görülmektedir. Nakşibendî kaynaklarında tespit edilen amelî teveccüh türleri şunlardır:

(1) Mürşidin nefesini müridin ağzının içine üfmesi ve müridin bunu nefesiyle içine çekmesi şeklindeki teveccüh. Bu yöntem, Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî tarafından tarif edilen teveccüh şeklinde görülmektedir. Bu uygulama ile Hz. İsa'nın (a.s) sünnetinin ihyâ edildiğine inanılır; tıpkı Hz. İsa'nın (a.s) Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi gibi, mürşidin de nefes vererek müritlerin maddî ve manevî hastalıklarını tedavi etme usulünü uyguladığı düşünülür.²³

(2) Mürşidin alnını müridin alnına dayayarak teveccüh. Yakın dönem Nakşibendî-Hâlidî mürşidlerinden Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn en-Nakşibend (ö. 1864), müridlerinin alnını kendi alnına değdirerek tek tek teveccüh etmiştir.²⁴ Aynı zamanda Şeyh Mahmut Ustaosmanoğlu (ö. 2022) da alnını müritlerinin alnına değdirerek teveccüh yapmıştır.²⁵ Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn'e göre, mürşid bu esnada, müridin mânevî durumuna bağlı olarak farklı derecelerden —fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'r-resûl ve fenâfillâh— teveccühte bulunur; kendi kalbindeki ilahî feyzi müridin kalbine akıtır ve orada Allah'ın rızasına aykırı bir şey zuhur ederse, onu manen terbiye eder.²⁶

²¹ Es-Seyyid Muhammed Saki Elhüseynî, *Hatm-i Hâcegân ve Saadetli Sâdâtı* (İstanbul: Serhend Yayınları, 2024), 256-257.

²² El-Hüseynî, *Sohbetler*, 1/61.

²³ Seyyid Muhammed Saki Haşimî, *Arifler Yolunun Edepleri* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009); Kalbe Şifa Sohbetler, "Yarbay Mehmed İldırar'dan Muhteşem Teveccüh ve Hatme Sohbeti", YouTube (29 Aralık 2019), 00:00:36-00:01:20.123-124; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 326.

²⁴ Mehmed Nuri Şemseddin Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, haz. Muhammed Safi – Mahmud Sipahi (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017), 69.

²⁵ Vazife-i Hizmet, "Tarikatta Teveccüh ve Feyiz nedir? /Cübbeli Ahmet Hoca", YouTube (27 Mart 2024), 00:04:50-00:05:15.

²⁶ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 69.

(3) Mürşidin müridin sırtına vurması yoluyla teveccüh.²⁷ Şeyh Abdurrahim Reyhan (ö. 1998), müridin sırtına el vurarak teveccüh uygulamıştır. Bu uygulamanın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ömer'in (r.a.) sırtına vurarak "İmanın tamam oldu Ya Ömer" buyurması gibi bir sünnete dayandığı²⁸ ve şeytanın vesvese verdiği noktayı (iki kürek kemiği arasındaki çukur) kapattığı düşünülür.²⁹ Mürşid bu esnada saflar arasında dolaşarak müritlerin sırtına el vurur ve manevi hallerine uygun düşen nazım ile beyitler veya kelâm-ı kibâr okur.³⁰

(4) Mürşidin başını müridin kalbi üzerine koyarak teveccüh.³¹

Amelî teveccüh uygulamaları, mürşidin manevî etkisi aracılığıyla müridin içsel gelişimini desteklemeyi ve ona feyz aktarmayı amaçlayan yöntemlerdir. Bu tür teveccüh, daha çok zahirî (fiziksel) düzeyde gerçekleşen ve dışarıdan gözlemlenebilen uygulamaları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu örnekler, teveccühün amelî boyutunu, yani mürşidin doğrudan fiziksel varlığıyla icra ettiği eylemleri yansıtmaktadır.

2.4. Gıyâbî Teveccüh

Gıyâbî teveccühü, ruhsal boyutta mürşidin müridine yönelmesi ve feyz akıtması olarak düşünmek mümkündür. Mürşidin gıyâbî teveccühü, müridin teveccühe nail olma niyetiyle mürşidine yönelmesi, tarikat derslerini yapması vb. sebeplerle gerçekleşebilmektedir. Mesela, Şeyh Abdurrahmân-ı Tâhî (ö. 1886), halifesine belli süre amelî teveccühü men ettiği sırada, bâtinî tasarrufun yalnızca amelî olarak yapılan teveccühe has olmadığını, bir kişinin teveccüh niyeti ile evinde oturduğunda amelî teveccühte görmediği kadar tasarruf ve iltifat göreceğini belirtmiştir.³² Şeyh Mahmud Ustaosmanoğlu (ö. 2022) da şeyhi Ali Haydar Efendi'den (ö. 1960) naklen mürşidlerin ervâhının her gece gelip müridin seccade üzerinde olup olmadığına baktığını, eğer tarikat dersine oturmuşsa teveccüh ettiğini, değilse bırakıp gittiklerini söyler.³³ Yine, Nakşibendîyye tarikatının özellikle Hâlidîyye kolunda uygulanan, toplu ya da bireysel olarak icra edilebilen zikir türlerinden biri olan *hatm-i hâcegân* esnasında, fizikî olarak halkada hazır bulunmayan mürşidin ve silsilede yer alan sûflerin ruhlarının teşrif ederek müridlere manevî olarak yönelmesi de gıyabî teveccüh kapsamında değerlendirilir.³⁴

Saymış olduğumuz teveccüh şekillerinden zikir telkini esnasında mürşidin müridi karşısına alarak kalbine ya da letâife nazar yoluyla teveccüh etmesi, manen olgunlaştırmak ve gönlündeki zulmânî veya nurânî bütün perdeleri kaldırmak için nazarını müride

²⁷ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 540.

²⁸ Ünal Tuygun, *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri* (İstanbul: Umran Yayınları, 1997), 170-171.

²⁹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 12, 64.

³⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 13, 64, 499.

³¹ Rauf Ahmed Müceddidî, *Dürrül Maârif*, çev. M. Ali Özkan (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 51.

³² Şeyh Abdurrahman-ı Tâhî, *Mektubât-ı Seyda-i Tâhî*, çev. Ahmed Şahin (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 224.

³³ Şeyh Mustafa İsmet Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, şerhi ve izahı: Mahmud Ustaosmanoğlu (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2023), 2/124.

³⁴ Hatmede teveccühün vaki olduğuna dair örnek için Bk. Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, 2/123.

odaklaması sık rastlanılan teveccüh örneklerindendir.³⁵ Bunun dışında Nakşibendîyye seyyidlerine ait, günahkâr kimsenin tövbe ve pişmanlığa döndürülmesi, müridin fiziki hastalığının giderilmesi, keşfin hasıl olması ve bunun gibi birçok durumlar için özel olarak yapılan teveccüh çeşitleri de bulunmaktadır.³⁶ Burada anlatacağımız teveccüh örnekleri ise müridin bir usûl olarak benimseyip, müride fiiliyatta buluma suretiyle yönelmesi anlamındaki amelî teveccüh örnekleri olacaktır.

3. Teveccühün Mahiyeti ve Fazileti

Teveccüh kavramının tanımını ve Nakşibendîlikte bir irşad yöntemi olarak farklı uygulama türlerini daha önce inceledik. Müridin nazar yoluyla, kalp/ruh/bâtın ile, belirli amelî (fiziksel) eylemlerle veya müridin gıyabında (fiziken bulunmadığı yerde) manen gerçekleşebilen bu yönelişin temel amacı, müridin ruhsal kabiliyetini artırmak ve feyz aktarmaktır. Bu manevi uygulamanın müride sağladığı faydalar ve faziletleri de tasavvuf kaynaklarında genişçe yer bulur.

Aşağıdaki örneklerde göreceğimiz üzere, teveccühte mürid âdâba riayet etmek suretiyle, kendi ihtiyaç ve durumuna göre çeşitli yönden fayda görebilmekte ve manevî ikramlara nail olabilmektedir. Bu yüzden teveccühün faydalarının kişiye özel olup pek çok faziletleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, teveccühün genel anlamda bazı faziletleri vardır. Mesela, teveccühün çok kolay ve hızlı yol aldırıldığından bahsedilir. Bu örneği, İmâm-ı Rabbânî'nin (ö. 1624) müridi Bâkî-Billâh'ın irşadında görüyoruz. Ona intisap eden müridlerin kısa sürede cezbe hâline girip tasavvuf yolunda hızla ilerlediklerini gören İmâm-ı Rabbânî, bir gün müridine bu durumu sormuş, o da bu dönemde müridlerin tasavvufa karşı ilgi, arzu ve gayretlerinin azaldığını, kendisinin insanlara olan şefkat ve merhametinden dolayı onları yormadan tasavvuf yolunda ilerletmek için teveccüh ile feyz aktardığını ifade etmiştir.³⁷

Teveccühün bir diğer önemli fazileti olarak da müridin teveccüh yoluyla zikir ve cezbeyi müridin kalbine bırakması ve başka şeyleri kalbinden çıkarması zikredilmiştir.³⁸ Şeyh Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870) de teveccühte müridinden gelen nur vesilesiyle müridin kalbindeki zulmet, kötü düşünce ve vesveselerin çıkıp gittiğini belirtmiş ve avam müridler için teveccühü sohbete tercih etmiştir.³⁹

Şeyh Abdurrahim Reyhan (ö. 1998) ise teveccühü tarif ederken, tasavvuf yolunda

³⁵ Örnek olarak Bk. Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *Sûfiyye Âdâbı: Behcetü's-Seniyye*, çev. Mehmet Talha Odabaşı (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), 122-123.

³⁶ Şeyh Bahâuddin Tâhâ el-İmâdî en-Nakşibendî, *Minhâcu Makâsidi'l Ebrâr ve Mi'râcu Mevâridi'l-Ahyâr*, haz. Ferzende İdiz (İstanbul: Sufi kitap yayınları, 2020), 171-175; Esad Sahib, *Mektubat-ı Mevlâna Halid*, haz. Dilaver Selvi – Kemal Yıldız (İstanbul: Sey-Tac Yayınları, 2004), 284 (79. Mektup dipnotu).

³⁷ Tosun, *Hâcegân Yolu*, 279.

³⁸ Müceddidî, *Dürrül Maârif*, 151; İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Gavsü'l-Azam İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Toprak: Nakşi Halidi Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, (İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010), 378.

³⁹ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 166-167.

ilerleme, yükselme sebeplerinden en önemlisi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Teveccühte müridin manevi muamele gördüğünü söyleyen Şeyh Reyhan'a göre, insanlarda yetmiş dokuz ahlak-ı zemîme yani kötü sıfatlar vardır. Bunlar zâhîrde görünmese de kalpte bunların her birinin cismi mevcuttur ve teveccühte ayıklanmaktadırlar. Terâkkîye mâni olan en kötü ve zararlı hasletlerden biri, ikisi ya da beşi alınır. Şeyh Abdurrahim Reyhan, bunların hepsinin alınmamasındaki hikmeti, fiziksel hastalıkların tedavi edilme süreciyle ilişkilendirerek açıklar. Buna göre nasıl ki vücudunda birçok arıza olup her biri için ameliyat icap eden bir hastayı doktorun tek seferde ameliyat etmesi durumunda hasta öleceği için tedavi süreci aşama aşama yürütülüyorsa, insanın manevi hastalıkların tedavisi de aynı şekilde tedrici olarak ele alınır. Şeyh Reyhan, velîlerin Allah'ın sıfatıyla sıfatlanmış zatlar olduğunu, nefsi Allah'ın mahluku olarak gördükleri için ona karşı bir merhameti olduğunu, bu yüzden de nefsi öldürüp kesip atma şeklinde değil yavaş yavaş terbiye ve ıslah yoluyla muamele ettiklerini ifade eder.⁴¹

4. Amelî Teveccüh Uygulamalarının Tarifi

Amelî teveccüh, Nakşibendî-Hâlidîliğin farklı kollarında müşîd tarafından belirlenmiş olan bir takım âdâb ve usûllerle icra edilmektedir. Aşağıda Türkiye'de bulunan Hâlidîliğin farklı kollarına ait amelî teveccühün âdâb ve usûlleri detaylı olarak işlenecektir. Böylece teveccühün uygulanış konusunda mukayese imkânı sunulacaktır.

4.1. Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn En-Nakşibend'in (ö. 1864) Tarif Ettiği Teveccüh

Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin, ilk intisabını Mevlâna Hâlidî Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Abdülfettâh Akrî el-Bağdadî'ye, ikinci intisabını ise Nakşibendîyye tarîkatının Müceddidiyye kolu şeyhlerinden Hacı Mehmed Said Efendi'ye yapmıştır. Said Efendi kendisine teveccüh, râbîta vb. Nakşibendî usûllerini göstermiştir. Şeyh Şemseddîn, daha sonra Şeyh Ahmed Behcet el-Kayserî'den biat alarak manevi kemâlini tamamlamış.⁴² Rivayete göre, kendisinin binlerce müridi olmuş ve yirmiden fazla halife yetiştirmiştir.⁴³

Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin'nin telif etmiş olduğu *Miftâhu'l-Kulûb* adlı eseri, tasavvufun amelî boyutunun en detaylı noktalarına kadar izah etmesi bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. Kendisi burada teveccüh ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. Bu tarife göre teveccüh şu şekilde yapılır: Müşîd, müridlerini haftada bir ya da iki defa halka şeklinde oturtup teveccüh etmek üzere halkanın ortasına oturur, müridlerin iç alemlerini boşaltmaları için beş dakika kadar bu şekilde durur, daha sonra her bir müridin karşısına gidip diz dize oturarak müridin alnını kendi alnına getirip tek tek her birine teveccüh eder. Müşîd, burada müridin durumuna göre üç farklı derecede teveccüh eder. Buna göre, tarîkata yeni başlayan mürid için, *fenâ fi's-şeyh* derecesinden, seyrüsülûkünü yapmakta olan

⁴⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 540.

⁴¹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 57.

⁴² Mustafa Aktan, *Mehmed Nuri Şemseddîn Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 8-10.

⁴³ Nakşibendi, *Miftâhu'l-Kulûb*, 15.

mürîd için, *fena fi'r-Resul* derecesinden, nefiy ve ispatta olan ve murakabeye varmış mürîd için ise *fenâfillâh* derecesinden teveccüh eder.⁴⁴ Bu üç şekilde de mürşid, mürîdin kalbini kendi kalbinin içine, altına ya da yanına koyarak kendi kalbinde olan ilahî feyzden mürîdin kalbine akıtarak onu doldurur. Bu esnada Allah'ın rızasına aykırı bir şey mürîdin kalbinde zuhur ederse mürşidi onu mürîdine yüzler (kusurunu yüzüne karşı söyler) ve bâtinen gerektiği şekilde terbiye ederek buralardan geçirir. Daha sonra mürşid, ne kadar mürîdi var ise, hepsinin ahlâklarının düzelmesi için kendi odasında teveccüh eder. Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin, bunun iki şekilde olacağını belirtir:

1. Bütün mürîdlerin kalplerini bir yere getirerek toplar ve kendi kalbinden tümünün kalplerine ilahi feyz doldurur.

2. Bütün mürîdlerinin ahlaklarının güzelleşmesi için hep birlikte Allah'a yönelerek oturulur.⁴⁵

Burada gördüğümüz gibi, Nakşibendî mürşidleri tek kişiye teveccüh edebildiği gibi toplu kalabalığa da teveccüh edebilmektedir. Nitekim, Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin mürşidi Şeyh Abdullah Dihlevî (ö. 1824) de kalabalık mürîdlere yapılan teveccühü şu şekilde tarif etmiştir:

“Bütün cemaat içerisindeki kalpleri mana ile toplayıp Cenâb-ı Hakk'a, ilahî! Her birine kendi derecesine göre feyz ver diye yalvarırız. Ardından himmetimizi bütün kalplere teveccüh ederiz. Allah'ın fazl u keremiyle her birinin makamında yükselme hasıl olur.”⁴⁶

Şeyh Bahâüddîn Tâhâ, bunun bir başka örneğini, yazmış olduğu kitabının “Nakşibendîyye sâdâtına ait birtakım acayip hâl ve tasarrufatlar” bölümünde şu şekilde anlatır:

Mürşid, zatını kendisinden nisbet aldığı mürşidin zatında *fena der*. Ardından mürşid, zatını misali suretler olarak cemaatteki mürîdlerin adedince çoğaldığını tahayyül eder. Sonra her bir misali suretiyle cemaatte bulunan müritlerden birisine, himmetini toplayarak teveccüh eder. Böylece bir şahsa teveccüh etmekle de hepsine teveccüh edilmiş olur.⁴⁷

Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin'e göre teveccühün sıklığı mürîdin durumuna göre değişebilir. Mürîd orta halli ise haftada bir kere teveccüh yeterlidir. Eğer mürîd müflis olup muhabbetullahtan haberi yoksa o zaman durumuna göre iki günde bir veya üç günde bir kere teveccüh yapılır.⁴⁸ Meczup olan mürîde de cezbe halindeki aşırılığının giderilmesi için sık sık teveccüh edilmelidir. Şeyh Şemseddin, meczup mürîdde hem kendisinde olan cezbe almamak hem de ilahi feyz ile onun kalbini temizlemek gerektiğini, bunun ise son

⁴⁴ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 69.

⁴⁵ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 69.

⁴⁶ Müceddidî, *Dürrül Maârif*, 50.

⁴⁷ el-İmâdî, *Minhâcu Makâsidi'l-Ebrâr ve Mi'râcu Mevâridi'l-Ahrâr*, 172; Aynı zamanda bk. Müceddidî, *Dürrül Maârif*, 163.

⁴⁸ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 127.

derece zor olup ancak olgun ve kâmil bir müridin yapabileceğini söyler.⁴⁹ Şeyh Mehmed Nuri Şemseddin, müridin ne zamana kadar teveccühe ihtiyaç duyduğuna da değinir. Buna göre; müride fenâfillâh'tan yapılan teveccüh, müridin seyrüsülûkü tamamlanıncaya kadar devam edilir. Tamamlandıktan sonra teveccühe gerek kalmaz.⁵⁰

4.2. Şeyh Abdurrahim Reyhan'ın (ö. 1998) Tarif Ettiği Teveccüh

Hâlidîyye'den Şeyh Muhammed Sami Erzincânî (ö. 1912) ve onun halifelerinden oluşan silsilede yer alan Şeyh Abdurrahim Reyhan'ın teveccüh ile ilgili uygulamaları kendi sohbetlerinden derlenen *Teveccüh Sohbetleri* adlı kitapta tafsilatlı olarak geçmektedir. Bu kitap teveccüh konusunda yayınlanmış ilk müstakil eser olması özelliğini taşıması bakımından da önemli bir bilgi kaynağıdır.

Şeyh Abdurrahim Reyhan, müridin sırtına el vurarak teveccüh uygulamıştır. Bu şekilde yapılan teveccühün mahiyeti ve hadis-i şerifteki yeri ile ilgili olarak Şeyh Muhammed Sâmî Erzincânî şöyle demiştir:

*Teveccühe devam edip elinizden kaçırmayın. Tarikat Pirlerimiz, kemâl mertebesinde olan şefkatlerinden dolayı, yüce tarikatın arasına teveccühü de koymuşlardır. Zira teveccühte kâmil mürid, vakitli bir halinde iki omzunun arasına bir lütuf tokadı vurur ise, iman kat kat olup yükseldi demektir. Çünkü şeytanın oradaki toplanma yerini yıkıp harap etmiş olur; daha kalbine vesvese verecek kimse kalmaz. İmanın sağlama çıkar. Hazreti Resulullah (s.a.v) Efendimiz de Hazreti Ömer (r.a) Efendimizin sırtına mübarek elleriyle üç defa vurmuşlar ve "İmanın tamam oldu Ya Ömer." buyurmuşlardır.*⁵¹

Şeyh Abdurrahim Reyhan da teveccühün büyük bir amel olduğunu ve aynı zamanda sünnet olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.v) ashabına teveccühte bulunmuş ve bir teveccüh esnasında mübarek başını sallamış, bu sırada cezbe hâline gelmiştir. O an, başındaki sarığının imamesi düşmüştür. Ashabı, düşen imameyi kapışarak aralarında paylaşmış ve her birine tırnağının ucu kadar bir parça düşmüştür. Bu parçaları ömür boyu teberruk amacıyla saklamışlardır. Şeyh Reyhan, bu olayın, Eşrefoğlu Rumi'nin *Müzekki'n-nüfûs* adlı eserinde yer aldığını söyler.⁵² Bu şekilde sünnette de yer alan teveccüh daha sonra Abdulhâlik Gucdüvânî (ö. 575/1179) tarafından tarikat uygulaması olarak sistemleştirilmiştir.⁴¹

Şeyh Reyhan'ın ifade ettiğine göre inşirah suresinde⁵³ geçtiği üzere Hz. Peygamber'in kalbinin melekler tarafından yıkanıp ameliyat görmüş olduğu gibi müridlerin de kalbi

⁴⁹ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 128.

⁵⁰ Nakşibendi, *Miftahü'l-Kulûb*, 125-126.

⁵¹ Tuygun, *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, 170-171.

⁵² Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 98. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, haz. Ahmet Kasım Fidan. *Müzekki'n-Nüfûs*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 428-429.

⁵³ "Biz senin gönlünü ferahlatmadık mı?", Mehmet Yaşar Kandemir vd., *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), el-İnşirâh 94/1.

teveccühte manevi bir ameliyat görür.⁵⁴ Şeyh Reyhan, bir beyte atıfta bulunarak teveccühün fazileti ile ilgili olarak, ölü kalplerin dirildiğini, zikir tohumu ekildiğini ve ruhların uyandırıldığını söyler:

*Teveccüh olunca her bir ihvâna
Mürde kalplerimiz gelirler cânâ*⁵⁵

Böylece ona göre, kulda Allah'tan ayrı olduğu bilincine dair bir farkındalık meydana gelir ve ruhu ahu figan eder. Ancak bu ahu figanı nihayetinde yeniden vuslata yönelmesine ve kurtuluşuna vesile olur.⁵⁶ Teveccühte kalbe atılan zikir nuru, kişinin yetmiş dokuz kötü huyunun değişmesine sebep olur ve saliki, başlangıçta en kötü ahlaktan kurtarır. Böylece, o kötü ahlaklar, güzel ve erdemli ahlaklara dönüşür.⁵⁷

Şeyh Reyhan, şeriatta olduğu gibi tarîkatta (bâtında ve maneviyatta) da özel ve mübarek günlerin bulunduğunu ifade eder. Teveccüh ve hatm-i hâcegân gibi manevi ibadetlerle ruhun bayram etmesi nedeniyle bu günleri "manevî bayram" olarak ifade eder.⁵⁸ Teveccüh halkasının ise "Ravzâ-i Ridvan" ya da "Halka-i Rahmân" olarak isimlendirildiğini belirtir.⁵⁹ Ravza, cennet bahçesi anlamına gelir. Ridvan ise cennet görevlileridir. Şeyh Reyhan, teveccühün olduğu yerin cennet bahçesine dönüştüğünü ve cennet görevlilerin oraya teşrif ettiğini, büyük ihsanların olduğunu söyler.⁶⁰ Şeyh Reyhan'ın tarifine göre teveccühün uygulanmasındaki usûl ve âdâbı şu şekilde sıralayabiliriz:

Teveccüh Sohbeti: Teveccüh için müridler gün doğmadan sabah, cami veya dergâhta toplanır aç olarak iştirak ederler. Teveccühe başlamadan önce, mürşid müridlerin kalplerini teveccühe hazırlamak için sohbet eder. Buna "Teveccüh Sohbeti" denir.⁶¹

1) Şeyh Reyhan, teveccühten asıl maksadın sohbet olduğunu söyler.⁶² Sohbetin dinlenip anlaşılmasını yeterli görür ancak teveccühte ayrı bir feyz, nur, muhabbetin olduğunu da belirtmiştir.⁶³

Oturma düzeni: 2) Sohbet bitince müridler sırt sırta verir ve namaz safındaki gibi saf olur.

Sohbet bitince müridler sırt sırta verir ve namaz safındaki gibi saf halinde hizaya geçip oturur.⁶⁴ Mürid iki diz üstünde, bağdaş kurarak ya da *aks-i teverruk* denilen namazdaki

⁵⁴ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 65.

⁵⁵ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 13, 174.

⁵⁶ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 2.

⁵⁷ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 13.

⁵⁸ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 149.

⁵⁹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 31.

⁶⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 518.

⁶¹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 194, 540.

⁶² Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 102.

⁶³ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 528.

⁶⁴ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 194, 540.

oturuşunun tersi şeklinde oturur.⁶⁵

Silsile okunması: 3) Teveccüh meclisinde silsile okunur, böylece velîlerin ervâhı manevi hediyelerle teşrif eder.⁶⁶ Teveccühün başında mürşid silsileyi Mevlâna Halid'e kadar sesli sonrasında ise gizli okur.⁶⁷

İstiğfar: 4) Mürşid tarafından belirlenen kişi yüksek sesle “Esağfirullah” diye nida eder. Bu nida ile teveccüh başlamış olur ve gözler kapatılır. Bundan sonra amelin bitimine kadar gözlerin açılmaması gerekir. Ardından mürid sonlarını uzatarak, kendi duyacağı bir sesle yirmi beş “Esağfirullah” çeker ve devamlı olarak zikir halinde bulunup, kalbinden Allah lafzına devam eder. Bundan sonraki talimatı mürşid verir. Mürşid üç kere yüksek sesle ve sonunu uzatarak “Esağfirullah” der.⁶⁸ Ardından gizlice yirmi iki tane “Esağfirullah” okur ve yirmi beşi tamamlar.⁶⁹

5) Mürşid iki rekât teveccüh namazını kılar.

6) Mürşid gizli ve aşikâr olarak dualar okur ve safları dolaşır. Müridlerin sırtlarına el vurur ve kelâmı kibar okur.⁷⁰

Şeyh Reyhan'a göre insanın iki kürek kemiği arasındaki çukurda kalbine açılan bir pencere vardır ve şeytan oradan kalbe vesvese verir. Bunu önlemek için teveccühte mürşid oraya eliyle vurur ve o pencereyi kapatır.⁷¹ Teveccühte mürşid, saflar arasını gezerek⁷² müridin o an ki haline göre nazım ile beyitler ve kelâm-ı kibâr okur ve müridlerin sırtlarına el vurur.⁷³ Okudukça manası müridin kalbinde canlanır.⁷⁴ Şeyh Reyhan'a göre bu okunanlar nefes olarak da ifade edilir.⁷⁵ Nitekim çıkan sözler de bir nefestir. Bu nefes, kelâm-ı kibar ya da beyitlerin tesirini şu beyte atıfta bulunarak açıklar:

Kibrit-i Ahmerdir şeyhin nefesi

Yakar dil şehrinde bırakmaz pası

Yani şeyhin nefesi kişinin gönlündeki dünya arzuları, mal sevgisi, evlat sevgisi, makam sevgisini yakıp yok eder.⁷⁶

Şeyh Reyhan, kelâm-ı kibârın her çeşidinin müridin dertlerine şifa olduğunu ifade eder. Ona göre, eğer bu sözler güzel kelimadan ibaretse, ruhun bir gıdası olur; değilse, nefsi

⁶⁵ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 80, 242-243.

⁶⁶ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 35, 82.

⁶⁷ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 35.

⁶⁸ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 35.

⁶⁹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 238.

⁷⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 64.

⁷¹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 12, 64.

⁷² Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 13, 499.

⁷³ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 13, 64, 499.

⁷⁴ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 11, 64.

⁷⁵ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 13, 388.

⁷⁶ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 388.

terbiye ve ruhun terakkîsi amacıyla söylenmiştir. Her iki durumda da, söz konusu ifadelerin ruhun gelişimine hizmet ettiğini belirterek bunların hoş olduğunu dile getirir.⁷⁷ Kelâm-ı kibâr okunduğunda, bu kelâm-ı kibârın hakikatinin insanların kalbinde canlandığını söyleyen Şeyh Reyhan, Kelâm-ı kibâr ile atılan tohumun bitmesi için müridin sahip çıkması ve muhafaza etmesi gerektiğini belirtir.⁷⁸

Bir aşır okunur: Tek tek her bir müridin sırtına el vurulduktan sonra bir aşır okunur.⁷⁹

Teveccühün bitirilmesi: 8) Bütün hepsi bitince, “Lillahi'l-Fâtîha” denilerek teveccüh sona erdirilir ve herkes gözlerini açar.⁸⁰

Şeyh Reyhan'a göre teveccühte en önemli olan, kalbi mâsivâlardan arındırıp yalnızca Allah ile meşgul etmektir. Bunun için mürid kalbe gelen kötü düşünceleri, mâsivâyı defetmek için kalbî cihat etmesi gerekir. Mürid bu yöndeki gayretini teveccühün sonuna kadar sürdürmelidir.⁸¹ Şeyh Reyhan, mücâhede eden böyle bir kalbi, pislik atılsa da kirlenmeyerek akan bir nehre benzetir. Aksini ise kirli göl suyuna benzetir.⁸² Teveccüh esnasında kalb-i selîmin elde edilmesi için uygulanan önemli usûl ise râbitadır. Şeyh Reyhan, teveccüh esnasında yapılan râbitayı şu şekilde anlatır: Mürid nefsinin mürşidinin ayakları önünde tasavvur eder. Mürid kalbinden Allah'ı çıkarırsa mürşidi şeriat kamçısı ile onun başına darb eder ve terbiye eder.⁸³

Yine, teveccühte birbirine küs olan ya da bir kardeşini herhangi bir nedenle sevmeyen bir mürid kalb-i selîme ulaşamaz, feyz ve muhabbete mazhar olamaz. Bu durumda mürid teveccühe başlamadan her türlü kırgınlığını, kin, haset, buğz, beğenmeme gibi kötü davranışlarından tövbe etmelidir. Kalbini bunlardan temizlemediği takdirde kalbi bunlarla meşgul olur. Bu kötü ahlaklara sahip kişi sevmediği ihvanını kendisinden üstün görüp “mürşidim onu seviyor, ben de bu yüzden onu seveceğim” diyerek kalbini temizleyebilir.⁸⁴

Şeyh Reyhan, müridin imkânı oldukça teveccühe yılda bir kere katılmasını gerekli görmüştür. Bununla beraber müridin ömürde en az bir kere teveccühe katılmasının şart olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Teveccühü yöneltmek kişi, mutlaka mürşid veya mürşidin görevlendirdiği halife olmalıdır.⁸⁶

Hatm-i hâcegân ile teveccühün önem ve benzerliğine dikkat çeken Şeyh Reyhan'a göre teveccüh, hatm-i hâcegân'ın bir büyüğüdür.⁸⁷ Her ikisi de bazı benzerlikler içerir. Mesela

⁷⁷ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 43.

⁷⁸ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 64.

⁷⁹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 15.

⁸⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 15.

⁸¹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 33.

⁸² Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 119.

⁸³ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 35, 120, 122, 119, 172.

⁸⁴ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 175.

⁸⁵ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 243.

⁸⁶ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 58, 255.

⁸⁷ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 102, 451.

hatm-i hâceğân ve teveccüh uygulamalarında, her iki durumda da cemaatle bir araya gelinir, aynı silsile okunur ve aynı şekilde râbita yapılır. İkisinden de aynı muhabbet ve feyz alınabilir.⁸⁸ Bunun yanında bazı farklı yanları da vardır. Mesela teveccüh daha kalabalık sayılarla yapılır. Hatm-i hâceğânda esmâ okunması varken, teveccühte yoktur.⁸⁹ Hatm-i hâceğân her yerde, her zaman, hatm-i hâceğân memurları (yetkilileri) tarafından yapılabilir. Teveccüh için özel bir emir gerekir⁹⁰ ve bu emir herkese verilmemektedir.⁹¹

Şeyh Reyhan'a göre teveccühe katılmanın ön şartı, herhangi bir tarîkata intisap etmiş, usûlüne göre boy abdesti almış olmaktır.⁹² Aksi takdirde kişi fayda alacağı yerde zarar görme durumuna düşer. Şeyh Reyhan, sohbet herkesin katılmasına müsaade ettiğini, ancak hatm-i hâceğân ve teveccüh konusunda dersi olmayanlar ve ön şartları yerine getirmeyenlerin alınmayacağını belirtmiştir.⁹³ Bunun yanında, başka bir tarîkata intisaplı olan kişi, teveccüh veya hatm-i hâceğâna girdiğinde, kendi tarîkatın usûlüne göre değil, orada bulunan müşdidin talimatına uymalıdır. Nakşibendîlikte kasıtlı olarak sesli zikir yasak olduğundan, cehri zikir icra eden bir tarîkata intisaplı olan mürid, Nakşilerin zikrine iştirak edip muhabbet hâsıl olursa, kendisini tutmalıdır.⁹⁴ Şeyh Reyhan'a göre, bu amelî teveccüh, başka tarîkatlarda olmayıp sadece Nakşibendî-Hâlidî koluna özgüdür.⁹⁵

4.3. Şeyh Abdülbâkî El-Hüseynî'nin (ö. 2023) Tarif Ettiği Teveccüh

Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî, Adıyaman ilçesi Menzil köyünde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyh Abdülbâkî'nin teveccüh ile ilgili tarif ettiği usûl, oğlu ve halifesi olan Muhammed Saki Efendi'nin yazmış olduğu *Arifler Yolunun Edepleri* adlı âdâb konularını içeren kitapta yer alır. Burada müşdidin müride nefes verme şeklinde uygulanan teveccüh tarif edilmiştir. Ancak Şeyh Abdülbâkî, kendi döneminde müridlerin sayısının çok olması ve sağlık sorunlarından dolayı teveccüh uygulamamış, hatm-i hâceğânın bunun yerini doldurduğunu söylemiştir.⁹⁶

Menzil Nakşîliğinde, teveccühte Hz. İsa'nın sünnetinin ihya edildiği ifade edilir. Buna göre, Sâdât-ı Nakşibend, Hz. İsa'nın Sünnetini Nakşibendî tarîkatına bir âdâb, bir rûkûn olarak koymuş ve tıpkı Allah Teâlâ'nın izni ve desteği ile Hz. İsa (a.s.)'ın nefesiyle ölüleri dirilttiği, bedenen hasta olanları iyileştirdiği, manen ölmüş kalpleri ilahi nurla tedavi ettiği gibi, müşdidler de nefes vermek suretiyle, müridlerin maddi, manevi hastalıklarını tedavi etme usûlünü uygulamıştır. Aynı zamanda kâmil müşdidler Hz. Peygamberin varisi olması

⁸⁸ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 144.

⁸⁹ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 104, 193.

⁹⁰ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 104, 491.

⁹¹ Es-Seyyid Abdurrahim Reyhan, *Gülden Büllüllere Tasavvuf Sohbetleri* (Dijital Kitap: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2024), 2/131.

⁹² Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 125.

⁹³ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 466.

⁹⁴ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 125.

⁹⁵ Erzincani, *Teveccüh Sohbetleri*, 419.

⁹⁶ Kalbe Şifa Sohbetler, "Yarbay Mehmed Ildırar'dan Muhteşem Teveccüh ve Hatme Sohbeti", 00:11:28 - 00:11:43.

hasebiyle, onun nazar yoluyla kalpleri tedavi etme haline de varis olduğu ifade edilir.⁹⁷

Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî'nin teveccüh uygulananış şekli şu şekilde tarif edilmiştir: Mürid teveccühe gireceği gün sabahından itibaren yeme içmeyi keser. Abdestli bir şekilde teveccühe girer ve âdâb üzere oturur. Müridler hatm-i hâcegândan farklı olarak teveccühte, sıra halinde, sırt sırta vererek ve her sıra arasında mürşidin geçebileceği kadar bir alan bırakarak edep üzere otururlar. Bundan sonra mürid, gözünü kapatır, yirmi beş kere “estağfirullah” dedikten sonra mürşidin teveccüh alanına girişini bekler. Teveccüh bitimine kadar gözlerini kapalı tutarak bütün dikkatini manen yaralı olan kalbine ve buna merhem olacak mürşidine çevirir.⁹⁸

Mürid, mürşidini Allah Teâlâ tarafından görevlendirilmiş ve manevi imkanlarla donatılmış bir doktor olarak düşünür. Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'nın nefesiyle ölüleri dirilttiği gibi, mürşid aracılığıyla manen ölmüş kalpleri ilahi nur ile iyileştirdiğine itikat eder. Mürşidi silsileyi okurken üzerine ilahi nurların ve tecellilerin indiğini düşünür. Bunun yanında, Hz. Peygamber'in ruhaniyetinin geldiğine, sâdât-ı kirâmın himmette bulunduklarına, her birinin getirdiği manevi hediye ve ilaçların kendi mürşidin eline teslim ettiklerine inanır. Mürşid bu ikramları kalbi hazır ve ehil olanlara verdiği için müridin bu ikramlara layık olabilmek için zâhîrî ve bâtınî edeplere riayet ederek mürşidine yönelir. Aciz ve muhtaç olduğunu, ancak layık olmadığını, başkalarının maksadına ulaşmış olup kendisinin ise nefsinden dolayı geri kaldığını düşünür.

Teveccühte mürid, yalnızca mürşidini ümit bilip, nefsinden de korkarak *havf* ve *recâ* arasında olmalıdır. Mürşidinin hasta olan nefsiyle ilgilenip ona bir ilaç vermesi için kalben niyaz eder. Zira o meclise teşrif eden zevâtın yardımı, müridin talep edişindeki istek, samimiyet ve edebine göre gelmektedir.⁹⁹

Mürid, mürşidi yanına yaklaşıncâ büyük bir ikram ve devletle yüz yüze geldiğini düşünerek mürşidine karşı muhabbet ve hürmetini arttırır ve tüm varlığı ile ona yönelir. Mürşidi tam hizasına geldiğinde normal bir şekilde ağzını açarak mürşidin nur ve feyz içeren nefeslerini üflemesini bekler. Kalbinin yaraları için bir ilaç olan bu nur ve feyzi mürşid ağzına üflediği vakit nefesiyle içine çeker. Mürşidin her nefes verişinde, mürid aynı niyet ve edebi koruyarak nefesi içine çeker. Teveccühün sonlanmasına kadar mürid huzur halini koruyarak mürşidinden himmet talep etmeye devam eder. Teveccühün sonunda bir sûre ya da âyet okunur. Bu da teveccühün bittiğine işaret eder. Bundan sonra mürid yirmi beş kere “estağfirullah” der ve gözlerini açar. Teveccühün yapılacağı zamanı ise mürşid belirler.¹⁰⁰

⁹⁷ Haşimî, *Arifler Yolunun Edepleri*, 124; Kalbe Şifa Sohbetler, “Yarbay Mehmed İldırar'dan Muhteşem Teveccüh ve Hatme Sohbeti”, 00:00:36-00:01:20.

⁹⁸ Haşimî, *Arifler Yolunun Edepleri*, 123.

⁹⁹ Haşimî, *Arifler Yolunun Edepleri*, 124.

¹⁰⁰ Haşimî, *Arifler Yolunun Edepleri*, 125.

5. Kadınlara Teveccüh

Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Şeyh Bahâeddin Tâhâ ve Şeyh Mustafa İsmet Garibullah, eserlerinde mürşidin kadınlara teveccüh etmesi hakkında bazı uygulama örnekleri ile usûl ve âdâblara yer vermişlerdir. Bu bölümde, söz konusu kaynaklardan faydalanarak, mürşidin kadın müridine hangi yöntemlerle teveccüh edebileceğini ele alacağız.

5.1. Kadınlara Amelî Teveccühün Yapılmadığı Örnekler

Daha önce belirttiğimiz üzere, erkeklere amelî teveccüh mürşid tarafından çeşitli usûllerle yapılabilmektedir. Kadınlara uygulanması konusunda ise İslamî esasların gözetildiğini görüyoruz. Nitekim Şeyh Abdurrahim Reyhan, yukarıda bahsi geçtiği üzere, müridlere sırta el vurma yoluyla yapılan teveccüh şeklini usûl edinmiş, ancak şer 'an kadınlara uygulanamayacağından dolayı erkeklere özel bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple kadınlara amelî teveccüh yapmamıştır. Bununla beraber “Hanımlara teveccüh yok ama teveccüh ile hatme birdir” diyerek hanımlar için hatmenin bunun yerini alacağını ve yeterli olacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî'nin tarif ettiği ve kendi silsilesindeki şeyhler tarafından uygulandığı bilinen, müride yakın mesafeden nefes üfürme suretiyle yapılan teveccüh de yine şer'i açıdan uygun görülmemesi sebebiyle sadece erkeklere uygulanmış, bayanlara uygulanmamıştır.¹⁰²

5.2. Kadınlara Teveccühün Yapıldığı Örnekler

Tasavvuf literatüründe önemli bir yeri olan teveccüh uygulamasının kadın müridlere yönelik boyutu, özellikle şer'î kurallar gözetilerek farklı yöntemlerle ele alınmaktadır. Nakşibendî geleneğinde, kadınlara teveccühün nasıl yapılabileceğine dair detaylı açıklamalar, kaynaklarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda Şeyh Mustafa İsmet Garibullah ve Şeyh Bahâeddin Tâhâ'nın eserlerinde yer alan kadınlara yönelik teveccüh usûlleri ele alınacaktır.

5.3. Şeyh Mustafa İsmet Garibullah'ın (ö. 1873) Tarif Ettiği ve Kadınlara Uygulanan Teveccühte Usûller

5.4. Kocası Yanında Teveccüh

Şeyh Mustafa İsmet Garibullah (ö. 1873), mürşidin kadın müride teveccüh etmesi konusunda önerdiği yöntemlerden biri, mürşidin kadın müride kocası yanında teveccüh etmesi suretiyle uygulanan teveccüh şeklidir. Şeyh Mustafa İsmet Garibullah'ın kadınlara teveccüh yapıp yapmadığına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kendisi, tarîkatta ihlâs sahibi olan ve yanında kocası bulunan kadına mürşidin teveccüh edebileceğini ve

¹⁰¹ Reyhan, *Gülden Bülbüllere*, 2/131.

¹⁰² A.T (Abdülbâkî Elhüseynî'nin irşad dönemindeki vekili), Kişisel Görüşme, 22 Şubat 2025.

bunun caiz olduğunu aşağıdaki beytinde belirtmiştir.

Veyahut hatunun ger zevci olsa, tarîkatta dahi ihlâsı bulsa
Teveccüh kıl anın yanında görse, ziyan yoktur eğer böyle olursa
Fesattan kaç aziz Hakka gidelim, Cemâli bâ kemâle seyr idelim.¹⁰³

5.5. Kâmil Bir Kadın Aracılığı ile Teveccüh

Şeyh Mustafa İsmet Garibullah, mürşidin kadına teveccüh etme usûllerinden bahsederken, bir başka beytinde kâmil bir kadına teveccüh yaptırabileceğini beyan etmiştir:

Meğer bir kâmile olsa bölükte
Hicâbsız seyr idüp yâri sülükte
Fenâ andan bekâ buldu mülükte
Olur nisvanla câiz her bölükte
Teveccüh, hatm idüp Hakk'a gidelim
Cemâli bâ kemâle seyridelim.¹⁰⁴

Şeyh Mustafa İsmet Garibullah'dan sonra silsilede yer alan Şeyh Mahmud Ustaosmanoğlu, beytin şerhinde bu çeşit kadınların Nur Sûresi 37. âyetinde geçen ricâl denilen kimselerden olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Şeyh Garibullah, bir başka beytinde ise kadınlara tarîkat talimi konusunu işlerken giyaben kadına teveccüh edilmesinden de bahsetmiştir:

Giyabından teveccüh kıl gidelim, Cemâli bâ kemâle seyredelim.¹⁰⁶

5.6. Şeyh Bahâeddîn Tâhâ'nın (ö. 1918) Tarif Ettiği Kadınlara Uygulanan Teveccüh Usûlü:

Şeyh Bahâeddîn Tâhâ'nın eserinde yer alan “Nakşibendî sadatlarının tasarrufları” başlığı altındaki izaha göre, kadınlara giyaben teveccüh uygulaması belirli usûllere tabidir. Bu usûle göre, teveccüh edilecek kadın, mürşidin fiziksel olarak bulunmadığı bir yerde, bu ister bir perde arkası olsun ister yakın veya uzak bir ev olsun, bulunmalıdır. Kadının yanında mutlaka onun bir mahremi veya mürşidin mahremlerinden bir kadın olmalıdır. Bu refakatçi mahrem, kadına zikir telkininde bulunur. Mürşid ise bu süreçte, kadının misalî suretine teveccüh eder ve kendi kalbini, kadının yanındaki mahrem kalbine derc

¹⁰³ Anlamı: “Hanımın yanında zevci olsa, o, tarîkatta ihlâsı bulmuş olsa. Bu hanıma kocasının yanında teveccüh edilir. Bunda ziyan yoktur, caizdir.” Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, 1/289.

¹⁰⁴ Anlamı: “Eğer cemaat içinde kâmile (olgun bir hanım) olsa ve bu hanım manevi yürüyüşünde Mevla Teala'yı hicapsız seyrediyor ise. Yüksek makamlarda fenadan sonra bekayı bulmuş bir hanım ise. Böyle bir hanım kadınlarla her bölükte bulunur. Böyle bir kadın teveccüh de etsin, Hatm-i Hâce de yapsın.” Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, 1/302-305.

¹⁰⁵ (en-Nûr24/37), “Onlar (ricâlün) ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” Bkz; Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, 1/302-305.

¹⁰⁶ Anlamı: “Huzurda hazır olmadığı halde o hanıma teveccüh kıl gidelim”, Garibullah, *Risale-i Kudsiyye*, 1/285.

(yerleştirme) eder. Ardından mürşid, "himmeti cem ve nisbeti ilka etmek" suretiyle, yani manevi gücünü toplayıp manevi bağı kurarak, mahrem kalbinin içinde bulunan kadının kalbine teveccühte bulunur. Şeyh Bahâeddîn Tâhâ, kendi şeyhinin kalpleri derc etme konusunda mahir olduğunu belirtmiş ancak bir mürşidin kadının misali suretini tasavvur etmeksizin, tam bir himmet ve nisbet ile doğrudan kadının hakikat-ı câmiyasına (kalbine) teveccüh etmesinin mümkün olup olmadığını ve bunun uygunluğunu şeyhine sormuştur. Şeyhi bu soruya karşılık, bu usûlde bir sakınca olmadığını, kendisinin de bu yöntemi uyguladığını ve fayda verdiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷

Bu izahatlar, teveccühün kadınlara uygulanmasında mahremiyet kurallarının gözetildiğini ve fiziksel temas içermeyen, daha çok manevi ve gıyabi yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir. Kadının yanında bir mahrem bulunması ve mürşidin manevi yönelişini misali suret veya mahrem aracılığıyla gerçekleştirmesi, bu usûlün temel prensiplerindendir.

Sonuç

Bu çalışmamızda, Nakşibendilikte önemli bir irşad yöntemi olarak kullanılan teveccüh kavramını inceledik. Bu uygulamanın farklı boyutlarına ışık tutmaya çalıştık. Teveccüh, mürşidin rûhî kabiliyetini artırmak ve ilahî feyzi aktarmak amacıyla tüm manevî gücüyle müridine yönelmesi anlamına gelmektedir. Diğer tarikatlarda da kullanılmasına rağmen, Nakşibendî gelenekte özel bir yere sahiptir.

Çalışmamız, teveccühün sadece teorik bir kavram olmakla kalmayıp, mürşidin geniş bir yelpazede tasarrufta bulunabildiği pratik bir manevî müdahale olduğunu ortaya koymaktadır. Kaynaklarda teveccühün dört ana türüne rastlandığı belirtilir: Allah'a teveccüh, kalbe teveccüh, müridin mürşidine teveccühü ve mürşidin müridine teveccühü. Bu çalışmanın ana odak noktası ise mürşidin müridine yönelik yaptığı teveccüh olmuştur. Bu yönelişin çeşitli vasıtaları ve uygulama şekilleri bulunmaktadır. Mürşid, müridine nazar yoluyla (gözle manen bakarak), kalp/ruh/bâtın ile (içsel manevî güçle), müridin fiziksel olarak huzurunda olduğu durumlarda amelî uygulamalarla, ya da müridin fiziksel olarak bulunmadığı zamanlarda gıyaben (hayal üzerinden) manevî olarak teveccüh edebilmektedir.

Çalışmamızda, Türkiye'deki yakın dönem Nakşibendî-Hâlidî mürşidlerinden Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn en-Nakşibend, Şeyh Abdurrahim Reyhan ve Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî'nin tarif ettiği amelî teveccüh usûl ve âdâbları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu örnekler, mürşidin fiziksel mevcudiyetinde gerçekleşen belirli zahirî uygulamaları içermektedir. İncelenen örneklerde Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn'in alnı alına dayama, Şeyh Abdurrahim Reyhan'ın sırta vurma ve Şeyh Abdülbâkî el-Hüseynî'nin nefes üfürme gibi farklı yöntemler kullandığı görülmüştür. Bu uygulamaların Peygamberlerin (özellikle Hz. İsa'nın nefesi ve Hz. Muhammed'in nazarı) manevî tasarruflarına dayandığı da ifade

¹⁰⁷ el-İmâdî, *Minhâcu Makâsidi'l-Ebrâr ve Mi'râcu Mevâridi'l-Ahrâr*, 172.

edilmiştir. Teveccüh, birebir yapılabildiği gibi, müridlerin kalabalık olduğu durumlarda cemaat bir araya getirilerek tahayyül yoluyla toplu olarak da gerçekleştirilebilmektedir.

Teveccühün mahiyeti ve faziletleri arasında, müridin ruhsal yeteneklerini artırma, feyz aktarımı, tasavvuf yolunda kolay ve hızlı ilerleme sağlama, kalpteki kötü düşünce ve vesveseleri giderme, kalbi zikir ve cezbe ile doldurma ve kötü ahlakları temizleme gibi birçok fayda sayılmaktadır. Şeyh Abdurrahim Reyhan'ın belirttiği gibi, teveccüh tasavvuf yolunda ilerlemenin en önemli sebeplerinden biridir.

Çalışmanın önemli bir katkısı, tasavvuf literatüründe nadiren ele alınan kadınlara uygulanan teveccüh âdâbını incelemesidir. Kadınlara teveccüh uygulanırken şer'î kuralların esas alındığı net bir şekilde görülmüştür. Erkeklerle uygulanan fiziksel temas içeren amelî teveccüh yöntemleri (sırtta vurma, nefes üfürme gibi) kadınlar için uygulanmamıştır. Bunun yerine, Şeyh Abdurrahim Reyhan örneğinde olduğu gibi hatm-i hâcegân'ın teveccühün yerini alabildiği, Şeyh Mustafa İsmet Garbullah'a göre kocası yanında veya kâmil bir kadın aracılığıyla teveccühün mümkün olabildiği ve Şeyh Bahâeddîn Tâhâ'nın tarif ettiği gibi gıyaben (perde arkasından veya uzaktan, bir mahrem eşliğinde) manevî yönelme şeklinde uygulanabildiği anlaşılmaktadır.

Amelî teveccüh uygulamalarındaki mürid âdâbına bakıldığında, müridin genellikle herhangi bir fiziki eylemde bulunmaksızın, mürşidin tasarrufuna tam bir teslimiyetle, daha çok kalbini mâsivâdan (dünya meşgaleleri ve kötü düşüncelerden) korumaya odaklanarak katılım göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu, teveccühü zikir ve hatm-i hâcegân gibi diğer manevî uygulamalardan ayıran temel farklardan biri olarak değerlendirilmiştir.

Şeyh Abdurrahim Reyhan, teveccühü hatm-i hâcegân'ın bir büyüğü olarak görmüş, bazı benzerlikler (grup, silsile, râbita) ve farklılıklar (esmâ okunmaması, özel emir gerekliliği) bulunduğunu belirtmiştir. Teveccühe katılmanın temel şartları arasında tarikat intisabı ve gusül abdesti de zikredilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma teveccühün Nakşibendî-Hâlidî geleneğindeki çok yönlü bir irşâd yöntemi olduğunu, mürşidin nazarıyla, kalbiyle, fiziksel eylemlerle veya gıyaben müridine manen yönelebildiğini göstermiştir. Özellikle kadınlara uygulanan teveccühün şer'î hassasiyetlerle belirlenmiş özgün yöntemlerini ve farklı mürşidlerin amelî teveccüh uygulamalarındaki çeşitliliği ortaya koyarak, bu konuda literatürdeki eksikliği doldurmayı ve teveccühün daha geniş bir bakış açısıyla anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Kaynakça | References

- Aktan, Mustafa. *Mehmed Nuri Şemseddin Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Altuntaş, İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı. *Gavsü'l-Azam İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Toprak: Nakşi Halidi Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*. İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010.
- Arvâsî, Seyyid Sıbgatullah. *Minah*. çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Elhüseynî, Es-Seyyid Muhammed Saki. *Hatm-i Hâcegân ve Saadetli Sâdâtı*. İstanbul: Serhend Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Erzincani, Abdurrahim Reyhan. *Gülden Bülbüllere Teveccüh Sohbetleri*. Ankara: Bilge Yayıncılık, 2011.
- Garibullah, Şeyh Mustafa İsmet. *Risale-i Kudsiyye*. Şerhi ve izahı: Mahmud Ustaosmanoğlu. 1. ve 2. Cilt. İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2023.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah Sûfiyye. *Âdâbı: Behcetü's-Seniyye*, çev. Mehmet Talha Odabaşı. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- Hüseynî, Gavs-ı Sânî Şeyh Seyyid Abdül bâkî. *Sohbetler*. haz. Semerkand Yayın Heyeti. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2023.
- Haşimî, Seyyid Muhammed Saki. *Arifler Yolunun Edebleri*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009.
- İmâmî Rabbânî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Orhan Ençakar. 1. Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- İmam-ı Şâ'râ'nî. *el-Envârul Kudsiyye fî ma'rifeti Kavâidi's-Sûfiyye*. çev. Şeyh Yahya el-Abbâsî – Dr. Süleyman Taş. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2023.
- Kalbe Şifa Sohbetler. "Yarbay Mehmed İldırar'dan Muhteşem Teveccüh ve Hatme Sohbeti". YouTube. Yayın Tarihi 29 Aralık 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=zxtQE9xrLY&t=704s>
- Kandemir, Mehmet Yaşar vd. *Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Molla Câmî. *Nefehâtü'l Üns min Hadarâtî'l Kuds*. çev. Mahmud Lamii Çelebi. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2023.
- Müceddidî, Rauf Ahmed. *Marifet Deryasından İnciler: Dürri'l Maârif*. çev. M. Ali Özkan. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemet'l-Kâmûsî'l-Muhît: Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç vd. 6. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nakşibendi, Mehmed Nuri Şemseddin. *Miftahü'l-Kulûb*. haz. Muhammed Safi – Mahmud Sipahi. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.
- Nakşibendî, Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî. *Minhâcu Makâsidi'l Ebrâr ve Mi'râcu Mevâridi'l-*

- Ahyâr. haz. Ferzende İdiz. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2020.
- Öngören, Reşat. “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/51. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Reyhan, Es-Seyyid Abdurrahim. *Gülden Bülbüllere Tasavvuf Sohbetleri*. E-Kitap: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2024.
- Rûmi, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-Nüfûs*. haz. Ahmet Kasım Fidan. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Safî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşehat*. sad. Mustafa Özsaray. İstanbul: Semerkand Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Sahib, Esad. *Mektubat-ı Mevlâna Halid*. haz. Dilaver Selvi – Kemal Yıldız. İstanbul: Sey-Tac Yayınları, 2004.
- Tâhî, Şeyh Abdurrahman-ı. *Mektubât-ı Seyda-i Tâhî*. çev. Ahmed Şahin. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Topbaş, Osman Nuri. *Îmândan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. *Hâcegân Yolu*. İstanbul: Erkam Akademi Yayınları, 2022.
- Tuygun, Ünal. *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*. İstanbul: Umran Yayınları, 1997.
- Ûlfî, Eş-Şeyh Mahmud en-Nakşibendî el-Müceddidî el-Hâlidî. *İrşâd'ül-Mürîdîn*. haz. Ahıska Neşir Heyeti, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2022.
- Vazife-i Hizmet. “Tarikatta Teveccüh ve Feyiz nedir? /Cübbeli Ahmet Hoca”. *YouTube*. Yayın Tarihi 27 Mart 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=NZ9rj2qPGWs>
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.